

Lidské zdroje, celoživotní vzdělávání a vzdělávání seniorů v Česku a EU

Eva Heřmanová

Motto:

„Musíme dohlédnout na to, aby vzdělávání neopustilo jedince v okamžiku, kdy opouští školu; musí jej obklopovat v každém věku, všude tam, kde je potřebné a možné se učit.“

J. A. de Condorcet, 1791

Úvod

Ne nadarmo se říká, že největším bohatstvím každého regionu jsou lidé, lidé jakožto nositelé řady sociokulturních a demografických jevů, lidé jakožto zdroj bohatství a prosperity i jako významný potenciální faktor regionálního rozvoje. Pojmy kvalita lidských zdrojů, resp. lidský kapitál jsou v poslední době velmi často používanými pojmy, a to i přesto nebo možná právě proto, že neexistuje přesná definice toho, co vše si pod nimi lze představit. Celou problematiku *lidských zdrojů* lze totiž chápat jak v širším, tak i v užším pojetí.

V širokém slova smyslu lze pod pojem kvalita lidských zdrojů zahrnovat jak zdravotní stav obyvatelstva (nemocnost, práceneschopnost, změněnou pracovní schopnost či invaliditu), tak i jeho charakteristiky demografické (předčasnou úmrtnost na civilizační choroby, průměrný věk, naději na dožití) či charakteristiky „sociologické“ (hodnotovou orientaci, životní styl, převažující životní strategie, míru enkulturace, celkovou životní spokojenost, regionální mentality a stereotypy sociálního chování aj.).

V úzkém významu slova se pak lze zabývat pouze takovými základními otázkami jako: *úroveň vzdělanosti, dalším či celoživotním vzděláváním* (v tom i vzděláváním seniorů v podobě universit třetího věku), *kvalifikací a pracovním uplatněním, zaměstnatelností, zaměstnaností či nezaměstnaností* a jejími důsledky pro jedince i společnost.

Vzdělanost, „gramotnost“ a vzdělávání

Význam *vzdělanosti* obyvatelstva přesahuje individuální rovinu, neboť je jedním z nejdůležitějších faktorů celkového rozvoje území, a to jak v souvislosti s procesem technologické či kulturní globalizace, tak v souvislosti s rozvojem sociálně ekonomickým. Vzdělanost je však faktorem, který je významný nejen pro danou ekonomiku, ale i pro každého jednotlivce z hlediska jeho konkurenceschopnosti na trhu

práce, přizpůsobivosti, kvality života, postavení ve společnosti (sociálního statusu), kulturních potřeb apod. Vzdělání se promítá do mnoha oblastí života, jelikož na jeho základě zpravidla i hodnotíme svět kolem nás; získané zkušenosti a znalosti zároveň ovlivňují i naši snazší integraci do společnosti. Na vzdělanost se také váže určitý očekávatelný způsob sociálního chování a jednání jednotlivců, určitý větší rozhled, specifické potřeby, odlišná prostorová mobilita, popř. i odlišný typ kriminality.

V rámci regionů se často projevují výrazné diference v dosažené míře vzdělanosti, stejně tak jako v poptávané a nabízené kvalifikační struktuře obyvatel. Dobře vzdělanostně vybavené regiony se pak logicky stávají místem koncentrace nejprogresivnějších a nejvýznamnějších investorů či společností, které mohou využívat multiplikačního efektu vyplývajícího z kombinace profesní úrovně obyvatel, vyspělého školství a blízkosti výzkumných a poradenských pracovišť.

Kromě klasicky chápaného vzdělání (nejvyšší dosažený stupeň vzdělání) jsou významnou součástí kvality lidských zdrojů i některé další dovednosti – tzv. specifické „gramotnosti“ - jejichž absence může pro jedince a jeho nejen pracovní život znamenat i významný handicap. Mezi tyto dovednosti lze zahrnout *jazykovou, počítačovou a funkční gramotnost*, které tvoří hlavní součást konkurenceschopnosti a flexibility lidských zdrojů v tom kterém území, dále pak i *gramotnost ekonomickou a občanskou*. Všechny tyto dovednosti jsou „ovlivnitelné jak vzděláním, tak i výchovou či společenskou praxí a platí o nich, že spolu velmi úzce souvisejí“. (Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku, 2003, s. 14).

Jazyková gramotnost a jazykové znalosti přispívají nejen k ekonomickému rozvoji, ale také k celkově vyšší kulturní a sociální vyspělosti jednotlivých oblastí. V řadě výzkumů bylo prokázáno, že čím nižší úroveň vzdělanosti, tím nižší jsou i znalosti cizích jazyků (viz např. mezinárodní výzkum PISA (Programme for International Student Assessment) přístupný z <http://www.oecd.org/edu/eag2003>). Z tohoto výzkumu např. vyplynulo, že obyvatelé Česka svými jazykovými znalostmi ve srovnání s jinými evropskými státy příliš nevynikají, i když se umísťují nad evropským průměrem. Ještě znepokojivějším faktem je však skutečnost, že znalost cizích jazyků se nijak výrazně neliší u mladé generace Čechů do 29 let oproti generacím starším.

Počítačovou gramotností lze chápat osvojení si základních uživatelských dovedností, které umožní jedinci využívat nové technologie pro jeho profesní a osobní život v takové míře, že se necítí „komputerově handicapován“, tj. osvojení si takových základních činností jakými jsou psaní a formátování textu, tvorba grafů a tabulek,

instalace a odinstalace programů, použití antivirových programů, práce s internetem a e-mailem, popř. i práce s jednoduchými grafickými programy. V dnešní době se takto chápaná počítačová gramotnost stává nutnou standardní součástí vzdělávacího procesu. (Výsledky průzkumů počítačové gramotnosti obyvatel Česka blíže viz na <http://www.lupa.cz/clanky/pocitacova-gramotnost-zpusoby-ziskavani/>).

Funkční gramotnost (tj. gramotnost čtenářskou, dokumentovou a numerickou) lze charakterizovat jako schopnost využívat psaných informací pro úspěšné fungování jedince ve společnosti. Jednou z nejdůležitějších součástí této gramotnosti je pak schopnost získávání, třídění informací a rozpoznání jejich důležitosti pro danou situaci. Jak uvádí např. Křivanová (2004), v posledních letech proběhlo několik mezinárodních výzkumů funkční gramotnosti, jednak s názvem SIALS (1995, 1998), jednak s názvem PISA (2000), jejichž výsledky dokládají, že rozdíly v gramotnostních dovednostech se netýkají pouze minoritních sociálních okrajových skupin, ale často i značné části dospělé populace. Z výsledků těchto výzkumů stojí za zmínku i ten fakt, že neexistuje přímý kauzální vztah mezi stupněm dosaženého vzdělání a úrovní funkční gramotnosti, že totiž i u lidí s nižším vzděláním byla zjištěna nadprůměrná úroveň této gramotnosti. (U české populace byla ve výše zmíněných výzkumech zjištěna významně horší úroveň čtenářské gramotnosti, tzn., že pro naše obyvatelstvo je problémem pracovat s delším souvislým textem, řešit „nerutinní“ úkoly a obhajovat své názory. Je třeba také podotknout, že ve všech zemích si vedly statisticky lépe dívky než chlapci, nicméně Česká republika patřila k zemím, v nichž byly rozdíly mezi dívkami a chlapci nejmenší.

V neposlední řadě je třeba zmínit i *gramotnost ekonomickou*, která je představována takovými dovednostmi jako schopností orientovat v základních obchodních vztazích a termínech, schopností založit firmu, schopností výběru nejekonomičtější varianty řešení, znalostí práv spotřebitele, znalostí způsobů nakládání a penězi apod. a *gramotnost občanskou*, jíž se rozumí zejména schopnost orientovat se v daném sociálním prostředí, na trhu práce, znát svá práva a povinnosti, angažovat se ve veřejném životě apod.

Vzdělávání lze obecně charakterizovat jako „proces, v němž jedinec získává a osvojuje si soustavu poznatků a dovedností i metodu jejich nabývání. Přitom mají tyto poznatky nejen specifické určení (tj. poznatky k výkonu určitého povolání, např. lékaře, právníka), ale i povahu kultivační (tj. podílejí se na formování lidské osobnosti)“. (Žižková, 1995, s. 168)

Vývoj vzdělanosti v Česku

Sčítání, v němž se poprvé zjišťovala vzdělanost obyvatelstva, proběhlo v roce 1950. Dále pak byla zjišťována jako jeden ze základních údajů i v letech 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001. V těchto posledních sčítáních je základním ukazatelem vzdělanosti obyvatel stupeň nejvyššího dosaženého vzdělání obyvatel starších 15 let. Jeho vývoj je pro roky sčítání zachycen v tabulce č. 1.

Tab. 1: Nejvyšší dosažené vzdělání obyvatel ve věku 15-ti a více let (%)

	Základní	Střední odborné bez maturity	Úplné středoškolské s maturitou	Vysokoškolské a postgraduální	Bez vzdělání	Nezjištěno
1950	83,0	9,8	5,1	0,9	0,3	0,9
1961	80,4	7,7	9,0	2,2	0,3	0,4
1970	53,1	28,9	13,6	3,4	0,3	0,8
1980	44,6	32,4	17,1	5,0	0,3	0,6
1991	33,1	35,4	22,9	7,2	0,3	1,1
2001	23,0	38,0	28,4	8,9	0,4	1,3

Zdroj: ČSÚ, www.czso.cz

Z uvedených údajů je zřejmé, že v roce 1950 měla převážná většina populace žijící na našem území ukončené pouze základní vzdělání. Asi deset procent obyvatel mělo střední odborné vzdělání bez maturity a asi pět procent obyvatel absolvovalo střední školu s maturitou, pouze necelé 1 % získalo vysokoškolské vzdělání. V následujících letech postupně klesal podíl osob se základním vzděláním a naopak se neustále zvyšoval podíl obyvatel se vzděláním středoškolským i vysokoškolským. Nejintenzivněji, a to v pozitivním smyslu, se struktura vzdělanosti měnila mezi lety 1961 – 1980. Jak dokládá další tabulka č. 2, velmi výrazně se v posledních padesáti letech měnilo také zastoupení mužů i žen v jednotlivých vzdělanostních stupních. Rozdílly ve vzdělanosti mužů a žen jsou zřejmé jak v roce 1950, tak i v roce 2001, kdy lze zdůraznit zejména převahu žen v rámci dokončeného úplného středoškolského vzdělání s maturitou a neustálé zlepšování v oblasti dosaženého vysokoškolského vzdělání (viz vypočtené indexy feminity). Pokud jde o podrobnější pohled na vzdělanost jednotlivých věkových skupin - viz tab. 3 - je zřejmé, že pro oba sledované roky, tj. pro poválečné období i pro současnost platí, že s poklesem věku se postupně snižuje i podíl osob se základním vzděláním a zvyšuje se podíl osob s vyšším stupněm

vzdělání. Naopak čím starší populace, tím v průměru nižší stupeň vzdělání. Výjimkou je věková skupina 15–24 let, kde vyšší podíl základního a nízký podíl vzdělání vysokoškolského souvisí zřejmě s tím, že tyto osoby v době sčítání pravděpodobně ještě neukončily proces svého vzdělávání.

Tab. 2: Struktura vzdělanosti podle pohlaví (%)

		Muži	Ženy	Index feminity v dosaženém stupni vzdělání
Základní	1950	79,8	85,9	1,08
	2001	16,5	29,1	1,76
Střední odborné bez maturity	1950	10,4	9,2	0,88
	2001	45,3	31,1	0,69
Úplné středoškolské s maturitou	1950	7,2	3,2	0,44
	2001	25,5	31,0	1,22
Vysokoškolské a postgraduální	1950	1,6	0,3	0,19
	2001	10,8	7,1	0,66

Zdroj: ČSÚ, www.czso.cz

Tab. 3: Vývoj podílu obyvatel podle stupně vzdělání a podle věku (%)

		15-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60+ a nejz.
Základní	1950	79,6	74,4	80,0	83,8	87,6	90,6
	2001	41,0	6,5	7,6	12,4	18,1	38,0
Střední odborné bez maturity	1950	13,6	13,9	11,4	9,8	6,8	3,3
	2001	23,2	43,9	41,5	45,2	42,6	36,1
Úplné středoškolské s maturitou	1950	5,6	9,4	6,1	4,3	3,6	2,9
	2001	32,1	36,7	35,4	27,9	27,9	17,5
Vysokoškolské a postgraduální	1950	0,2	1,3	1,4	1,1	0,9	0,9
	2001	2,0	10,9	13,5	12,7	10,0	6,5
Bez vzdělání	1950	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,6
	2001	0,3	0,4	0,4	0,5	0,4	0,6

Zdroj: ČSÚ, www.czso.cz

Tab. 4: Podíl obyvatel jednotlivých vzdělanostních kategorií v letech 1991 a 2001 na celkové populaci obyvatel starších 15 let (%) v krajích, 2001

	Bez vzdělání		Základní nebo neukončené		Střední odborné		Úplné střední s maturitou	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Praha	0,12	0,14	21,91	14,47	29,68	28,85	30,31	30,54
Středočeský	0,31	0,45	35,01	23,11	37,60	40,35	21,55	24,42
Jihočeský	0,39	0,38	33,93	23,54	35,21	38,71	23,11	25,13
Plzeňský	0,36	0,39	33,11	23,01	36,08	39,44	23,16	24,98
Karlovarský	0,56	0,85	36,66	27,88	34,60	38,41	21,15	22,71
Ústecký	0,47	0,82	38,31	27,32	35,48	39,26	19,91	22,30
Liberecký	0,26	0,42	35,42	23,93	36,61	40,05	21,78	23,81
Královéhradecký	0,40	0,42	32,45	22,49	37,02	39,70	22,97	25,17
Pardubický	0,35	0,40	33,03	22,74	37,91	40,77	22,15	24,52
Vysočina	0,29	0,35	34,92	24,15	37,48	40,60	21,32	24,19
Jihomoravský	0,25	0,34	33,44	23,30	34,49	37,04	22,64	24,63
Olomoucký	0,51	0,57	33,72	23,59	35,93	39,06	22,19	24,67
Zlínský	0,38	0,43	35,29	24,81	36,44	39,03	21,36	24,11
Moravskoslezský	0,43	0,53	35,27	25,24	35,94	38,72	20,91	23,36
Česko	0,34	0,44	33,13	23,03	35,37	37,96	22,83	24,90

	Vyšší odborné		Vysokoškolské		Nejzjištěné		Počty obyvatel starších 15 let	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Praha	0,23	5,21	16,02	18,8	1,74	1,99	989 577	1 012 404
Středočeský	0,07	3,35	5,15	7,01	0,31	1,30	885 684	943 364
Jihočeský	0,10	3,30	6,29	7,76	0,96	1,18	488 497	521 436
Plzeňský	0,10	3,07	6,25	7,77	0,94	1,32	444 242	464 221
Karlovarský	0,08	3,08	4,70	5,55	2,24	1,52	236 401	253 373
Ústecký	0,09	2,89	4,30	5,36	1,44	2,05	646 376	681 355
Liberecký	0,10	3,15	5,57	7,03	0,25	1,61	333 289	356 007
Královéhradecký	0,11	3,58	5,85	7,49	1,20	1,15	438 019	460 986
Pardubický	0,10	3,54	5,35	7,02	1,10	1,00	399 155	422 722
Vysočina	0,07	3,18	5,06	6,71	0,87	0,81	405 201	429 483
Jihomoravský	0,12	3,45	8,36	10,32	0,71	0,91	898 326	947 580
Olomoucký	0,10	3,00	6,29	8,12	1,25	0,99	503 781	533 985
Zlínský	0,11	3,17	5,89	7,67	0,53	0,78	467 271	496 595
Moravskoslezský	0,08	3,05	6,08	7,75	1,29	1,35	1 001 960	1 051 687
Česko	0,11	3,45	7,16	8,89	1,05	1,32	8 137 779	8 575 198

Zdroj: ČSÚ, SLDB 1991 a 2001, vlastní výpočty

Pokud jde o úroveň dosaženého vzdělání podle věku i podle pohlaví, z údajů uváděných ČSÚ vyplývá, že rozdíly mezi muži a ženami se dnes zejména v mladších věkových skupinách podstatně snižují. Dochází k nárůstu podílu žen s vyšším stupněm vzdělání, v některých případech pak ženy tvoří „větší polovinu“ obyvatel dané věkové a dané vzdělanostní skupiny. Konkrétně jde o úplné středoškolské vzdělání s maturitou, kde se nadpoloviční podíl žen oproti zastoupení mužů udržuje ve všech věkových skupinách, a to až do věku 69 let. Obdobně i mezi vysokoškolsky vzdělanými osobami ve věku do 30 let tvořil podíl žen v posledním sčítání 2001 50,6 %, v dalších věkových skupinách však zjištěné podíly vysokoškolsky vzdělaných žen již polovinu obyvatel nepřesahují.

Regionální rozdíly ve vzdělanosti obyvatelstva jednotlivých krajů a jejich změny v období 1991-2001 zachycuje výše uvedená souhrnná tabulka č. 4. Vzdělanostní stupně byly sjednoceny tak, aby bylo možné provést komparaci dat ze dvou posledních sčítání. Jedním ze základních celorepublikových trendů je pokles podílu osob se základním a nedokončeným vzděláním z 33,13 % na 23,03 %. Logicky tím došlo i k určitému nárůstu počtu obyvatel se všemi vyššími stupni vzdělání. U vyššího odborného vzdělání nepřekvapuje rapidní nárůst z 0,11 % na 3,45 %, který je dán změnami ve vzdělávací soustavě, kdy VOŠ se začaly významněji rozvíjet až po roce 1996.

Nejvyšší relativní nárůst osob bez vzdělání se týkal Ústeckého kraje a dále i kraje Libereckého, Karlovarského a Jihomoravského. Tento přírůstek lze nejspíše dávat do souvislosti s rozdělením ČSFR na dva samostatné státy a se silnou imigrací některých skupin obyvatelstva ze Slovenska do České republiky. U podílu osob se základním vzděláním včetně nedokončeného byl naopak ve všech krajích patrný pokles. Je zřejmé, že jde o důsledek, toho, že lidé s tímto stupněm vzdělání jsou převážně starší občané a procesem přirozené úmrtnosti dochází k jejich početnímu úbytku a tedy i zlepšování vzdělanostní struktury. Ostatní kategorie dosaženého vzdělání zaznamenaly různě významná zvýšení svého zastoupení. Nízký přírůstek byl u středního odborného vzdělání bez maturity, kdy se ve všech regionech pohyboval kolem tří až čtyř procent. Výjimečná byla v tomto směru jen Praha, kde osob s tímto vzděláním ubylo. Podobný byl také vývoj úplného středního vzdělání, kdy v jednotlivých krajích přibylo v absolutním vyjádření mezi 0,23 % (Praha) a 2,83 % (Vysočina) obyvatel této vzdělanostní kategorie. Jednoznačně nejprogresivněji rostla vzdělanostní skupina absolventů vyšších odborných škol. U vysokoškoláků se jejich podíl zvýšil ze 7,16 % na 8,89 %; nejvíce v Praze. Další největší nárůst podílu obyvatel s tímto stupněm vzdělání

vykazoval Jihomoravský a Středočeský kraj. Naopak minimálně vzrostl podíl vysokoškoláků v Karlovarském a Ústeckém kraji.

Celoživotní vzdělávání, vývoj v Evropské unii a v Česku

Celoživotní vzdělávání představuje oblast, jíž je zejména po roce 1989 věnována značná pozornost, jak ze strany odborné, tak i laické veřejnosti, neboť se v současné době stává jedním z nejdůležitějších faktorů pro uplatnění jedinců na trhu práce, a to zejména v souvislosti s rychlým rozvojem nových technologií. Sféra celoživotního vzdělávání byla také vyhlášena jednou z pěti hlavních priorit vzdělávací politiky Evropské unie, které byly formulovány v roce 2000 na Lisabonské konferenci.

Celoživotní vzdělávání může z hlediska realizace nabývat několika podob, a to vzdělávání formálního, neformálního a informálního.

Formální vzdělávání je realizováno v rámci národního vzdělávacího systému a vztahuje se tak na všechny typy škol, včetně specializovaných, a to jak veřejných, tak i soukromých. Formální vzdělávání zahrnuje jak denní, tak i dálkové studium a vede k dosažení určitého stupně vzdělání.

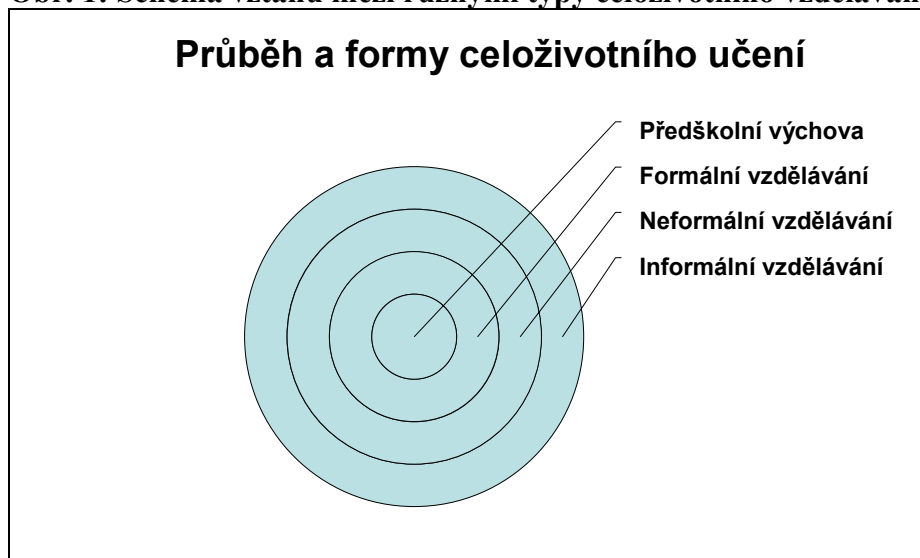
Neformální vzdělávání (související i nesouvisející s pracovní aktivitou jedince) je představováno nejrůznějšími programy a kursy z oblasti jazykového, odborného a sociálního vzdělávání, které vedou k rozvíjení celé řady dovedností. Neformální vzdělávání probíhá zpravidla ve specializovaných zařízeních nebo v zařízeních zaměstnavatele, zahrnuje však i výuku realizovanou soukromými osobami.

Kromě kursů cizích jazyků sem lze zahrnout i řídičské kursy, počítačové kursy, nejrůznější korespondenční či rekvalifikační kursy pořádané v rámci aktivní politiky zaměstnanosti, ale i jednotlivé přednášky či školení pod vedením odborných lektorů. Zvláštní případ neformálního vzdělávání pak představuje vzdělávání seniorů formou tzv. universit třetího věku (dále U3V).

Informální vzdělávání představuje příležitostné a někdy i nahodilé prohlubování znalostí zejména formou sebevzdělávání a samostudia, kdy typickým znakem takovéto aktivity je jednak nepřítomnost lektora (televizní jazykové kursy, on-line internetové kursy), jednak zpravidla i vysoká účast osob v důchodovém věku.

Schematické znázornění vztahů mezi těmito typy celoživotního vzdělávání zachycuje níže uvedený obr. č. 1.

Obr. 1: Schéma vztahů mezi různými typy celoživotního vzdělávání

Zdroj: Vlastní konstrukce

Vývoj celoživotního vzdělávání v Evropské unii a v Česku

Regionální rozdíly v oblasti celoživotního vzdělávání ve „starých“ a „nových“ zemích EU včetně Česka jsou vyjádřeny pomocí ukazatele „procento populace ve věku 25-64 let účastníci se vzdělávání v posledních čtyřech týdnech před okamžikem šetření“. Informace se týkají jakéhokoliv vzdělávání či školení bez nutnosti přímého vztahu k minulému, současnému nebo budoucímu respondentovu zaměstnání a pocházejí z evropského průzkumu pracovních sil (EU Labour Force Survey). Pro období let 1994-2003 jsou uvedeny v tabulce č. 5.

Z ní vyplývá, že existují významné rozdíly v úrovni celoživotního vzdělávání mezi severními státy a státy ležícími v jižní Evropě. Nejvyšší podíly populace dlouhodobě i v roce 2003 vykazuje kromě Velké Británie (21,3 %) i např. Švédsko (34,2 %), Island (24,0 %), Norsko (21,3 %), Dánsko (18,9 %), Finsko (17,6 %) a Nizozemí (16,5 %), tj. ekonomicky vyspělé státy. V rámci nově přistoupivších zemí pak dominuje zejména Slovinsko (15,1 %). Mezi země, v nichž je celoživotní vzdělávání rozšířeno jen velmi málo, pak patří např. Portugalsko (3,6 %), Řecko (3,7 %) či Itálie (4,2 %). Kromě Irska pak pod průměr „evropské patnáctky“ spadají všechny ostatní výše nejmenované „staré“ země. Podobně nízké hodnoty mají i všechny „nové“ země EU včetně České republiky.

Je více než zřejmé, že míra účasti na celoživotním vzdělávání může být v jednotlivých zemích ovlivňována celou řadou faktorů, z nichž lze jmenovat např. úroveň podpory ze strany zaměstnavatelů, stávající úroveň vzdělanosti obyvatelstva, míru návratnosti do vzdělání v té které zemi, motivaci a postoj veřejnosti, průměrnou

Tab. 5: Procento populace ve věku 25-64 let účastníci se neformálního vzdělávání minimálně čtyři týdny v roce

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Index feminity (2003)
Belgie	2,7	2,8	2,9	3,0	4,4	6,9	6,8	7,3	6,5	6,5	0,93
Dánsko	15,1	16,8	18,0	18,9	19,8	19,8	20,8	17,8	18,4	18,9	1,38
Finsko	:	:	16,3	15,8	16,1	17,6	19,6	19,3	18,9	17,6	1,36
Francie	2,9	2,9	2,7	2,9	2,7	2,6	2,8	2,7	2,7	7,4	1,07
Irsko	3,9	4,3	4,8	5,2	:	:	:	:	7,7	9,7	1,31
Itálie	3,7	4,0	4,4	4,9	4,8	5,5	5,5	5,1	4,6	4,2	1,21
Lucembursko	3,3	2,9	2,9	2,8	5,1	5,3	4,8	5,3	7,7	7,7	0,72
Německo	:	:	5,7	5,4	5,3	5,5	5,2	5,2	5,8	5,8	0,90
Nizozemí	13,6	13,1	12,5	12,6	12,9	13,6	15,6	16,3	16,4	16,5	1,05
Portugalsko	3,5	3,3	3,4	3,5	3,0	3,4	3,4	3,3	2,9	3,6	1,15
Rakousko	:	7,7	7,9	7,8	:	9,1	8,3	8,2	7,5	7,5	0,97
Řecko	1,0	0,9	0,9	0,9	1,0	1,2	1,1	1,4	1,2	3,7	1,09
Španělsko	3,9	4,3	4,4	4,5	4,3	5,1	5,1	4,9	5,0	5,8	1,19
Švédsko	:	:	26,5	25,0	:	25,8	21,6	17,5	18,4	34,2	1,19
Velká Británie	11,5	:	:	:	:	19,2	21,1	21,7	22,3	21,3	1,44
EU 15	:	:	5,7	5,8	:	8,2	8,5	8,4	8,5	9,6	1,17
Island	:	14,1	15,7	16,5	19,3	20,2	23,5	23,5	24,0	24,0	1,36
Norsko	:	:	16,5	16,4	:	:	13,3	14,2	13,3	21,3	1,11
Bulharsko	:	:	:	:	:	:	:	1,5	1,3	1,4	1,33
Česko	:	:	:	:	:	:	:	:	5,9	5,4	1,12
Estonsko	:	:	:	4,3	6,3	6,5	6,0	5,2	5,2	6,2	1,37
Kypr	:	:	:	:	:	2,6	3,1	3,4	3,7	7,9	1,20
Litva	:	:	:	:	:	4,0	2,8	3,6	3,3	4,5	1,73
Lotyšsko	:	:	:	:	:	:	:	:	8,2	8,1	1,79
Maďarsko	:	:	:	2,9	3,3	2,9	3,1	3,0	3,3	6,0	1,20
Malta	:	:	:	:	:	:	:	:	4,4	4,2	0,73
Polsko	:	:	:	:	:	:	:	4,8	4,3	5,0	1,22
Slovensko	:	:	:	:	:	:	:	:	9,0	4,8	0,96
Přistupující země celkem	:	:	:	:	:	:	:	4,5	5,0	5,6	1,24
Rumunsko	:	:	:	0,9	1,0	0,8	0,9	1,1	1,1	1,3	1,36
Slovinsko	:	:	:	:	:	:	:	7,6	9,1	15,1	1,17

Zdroj: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/1.5.1_celozivotni_vzdelavani_celkem

délku týdenní pracovní doby, ale i průměrnou velikost rodin z hlediska počtu dětí, dostupnost informací o vzdělávacích možnostech a obecně kulturu jako takovou.

Ze zjištěných skutečností lze uvést, že lidé s vyšším vzděláním, lidé mladší čtyřiceti let, obyvatelé měst a lidé zaměstnaní se na neformálním vzdělávání podílejí více než jiné sociální skupiny. Dosažený stupeň vzdělání je jedním z nejdůležitějších faktorů, podmiňujících vůli a motivaci k dalšímu vzdělávání.

Dalším významným faktem je i skutečnost, k jakému modelu celoživotního vzdělávání se jednotlivé země prakticky přiklání. Na jedné straně může jít o tzv. *extenzivní model*, který preferuje poskytování spíše časově kratších období vzdělávání, jichž se ale může účastnit větší počet dospělých osob (např. Švédsko, Velká Británie, Dánsko, Finsko) nebo o tzv. *intenzivní model*, který se naopak zaměřuje na menší počet lidí, jimž nabízí dlouhodobější typ vzdělávání (např. Německo, Španělsko, Francie, Řecko, Itálie, Polsko, Portugalsko).

Z genderového hlediska lze situaci - popsanou indexem feminity účasti na celoživotním vzdělávání - vyhodnotit tak, že „nejemancipovanějšími oblastmi“, tj. oblastmi s nejvyšším relativním zastoupením žen na tomto typu vzdělávání, jsou zejména země celkově nejvyspělejší (tj. Velká Británie, Dánsko, Finsko, Island a Irsko). Nicméně k významné emancipaci v oblasti vzdělávání dochází i v takových zemích bývalého východního bloku jako jsou Litva, Lotyšsko, Estonsko, Rumunsko a Bulharsko. V České republice zatím v tomto typu vzdělávání ženy jen velmi mírně převažují nad muži.

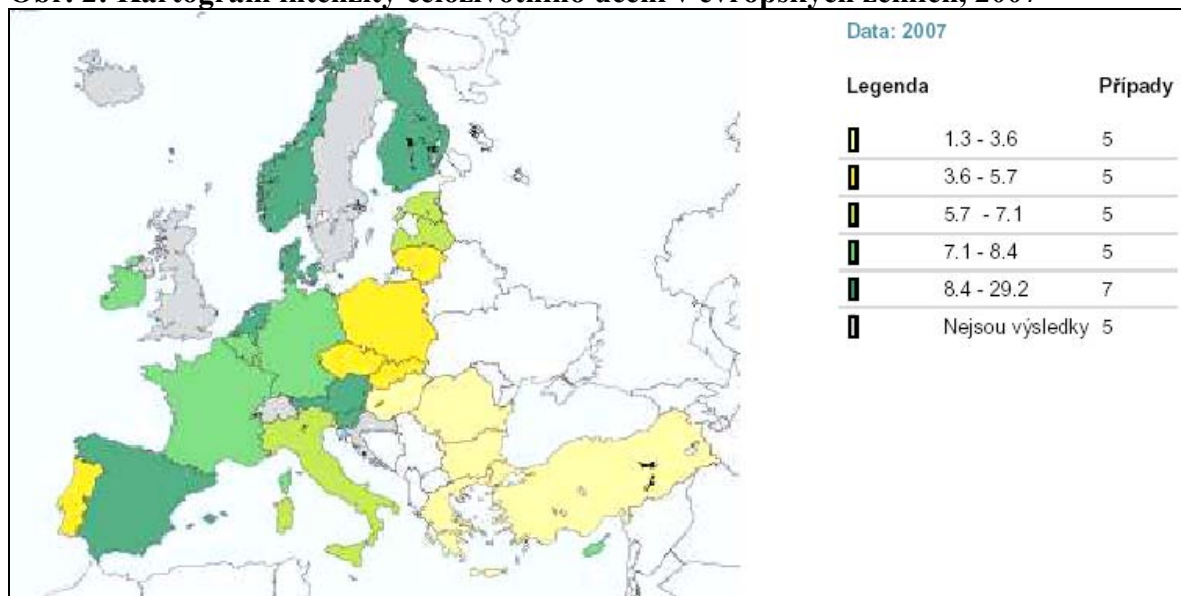
Nejnovější údaje (http://www.msmt.cz/uploads/adult_education/Statistiky_DV.pdf) sledovaného ukazatele pro období 2004-2007 v podstatě jen potvrzují výše uvedené meziregionální rozdíly.

Na základě porovnání situace ve vyspělých západoevropských zemích a zemích bývalého východního bloku nelze říci, že by se situace výraznějším způsobem vyrovnávala (viz i obr. 2).

Celoživotní vzdělávání v Česku

Situaci v oblasti celoživotního vzdělávání – tj. počty studentů a počty absolventů - lze v rámci České republiky hodnotit na základě údajů uváděných každoročně ve výkazech o činnosti vysokých škol. Tyto údaje shromažďuje Ústav pro informace ve vzdělávání (dále ÚIV, viz <http://www.uiv.cz>, přesněji pak statistiky a statistické výkazy na <http://www.uiv.cz/rubrika/91?PHPSESSID=6e246c00b827a6fc99789eab3522238b>).

Obr. 2: Kartogram intenzity celoživotního učení v evropských zemích, 2007

Zdroj: http://www.msmt.cz/uploads/adult_education/Statistiky_DV.pdf

Z výše uvedených zdrojů vychází i následující souhrnná tabulka č. 6, v níž je zachycen vývoj objemu celoživotního vzdělávání na veřejných, soukromých i státních vysokých školách v období 2002 až 2007, přičemž pro rok 2006 údaje nejsou k dispozici. Pro upřesnění těchto hodnot je třeba uvést, že zde zahrnuté osoby nemají statut vysokoškolského studenta, nejsou zapsány v matrice studentů VŠ a studiem nezískávají žádný titul, vědeckou hodnost ani atestaci. Ve velkém počtu případů vede jejich studium „jen“ k získání dodatečné pedagogické kvalifikace nebo k získání kvalifikace pro další aprobační předmět. Mezi tyto počty studentů a absolventů jsou zahrnuti i frekventanti universit třetího věku nebo i frekventanti rekvalifikačních kursů probíhajících, resp. pořádaných vysokými školami. Uvedená data také zpravidla nebývají úplná, neboť některé soukromé VŠ tyto údaje neposkytují.

Tab. 6: Vývoj objemu celoživotního vzdělávání v letech 2002-2007

Vysoké školy celkem		2002	2003	2004	2005	2007
Počet studujících	celkem	29 838	39 460	41 083	38 393	43 659
	z toho ženy	18 942	24 983	27 213	24 888	28 440
	% žen	63,5	63,3	66,2	64,8	65,1
Počet absolventů	celkem	8 590	19 193	20 255	16 997	63 473
	z toho ženy	5 431	11 385	13 127	10 468	35 466
	% žen	63,2	59,3	64,8	61,6	55,9

Zdroj: Ústav pro informace ve vzdělávání, <http://www.uiv.cz>

Lze konstatovat pozitivní skutečnost, že v celém uvedeném období počet studentů i absolventů mírně narůstá, nejmarkantněji pak v posledním sledovaném roce 2007, což lze do určité míry dávat do souvislosti i s nejsilnějšími populačními ročníky narozenými v Česku v letech 1974-1976. Podíl studujících žen je stabilní a výrazně nadpoloviční; podíl žen absolventek vykazuje určitou rozkolísanost.

Vzdělávání seniorů a university třetího věku

Hlavním smyslem rezoluce OSN č. 46 z roku 1991 byla snaha zlepšit postavení seniorů ve společnosti z hlediska jejich nezávislosti, sociální integrace, možností seberealizace a zachování důstojnosti. Mají-li být principy této rezoluce naplňovány, musí být zejména zajištěn přístup starších lidí na trh práce a jejich „nediskriminace“. K tomu může výrazným způsobem přispět i vzdělávání seniorů, jejichž znalosti a životní zkušenosti tvoří významný kapitál, který by neměl být promarněn.

Starší obyvatelstvo je, jak bylo ukázáno dříve, prozatím stále skupinou s trvale nižší úrovní vzdělanosti ve srovnání s obyvatelstvem ve středním věku. Lze však očekávat, že tato úroveň stále poroste a že starší lidé budou nejen vzdělanější, ale také aktivnější, sebevědomější, čínorodější a náročnější z hlediska nabídky možností své seberealizace, kulturního a sociálního vyžití i možností ve sféře bydlení.

S myšlenkou potřeby průběžného vzdělávání seniorů, tj. s myšlenkou tzv. univerzit třetího věku (dále U3V), které by umožnilo udržovat seniory v rovnoprávném postavení ve společnosti s ostatními věkovými kategoriemi, přišel již v roce 1973 Francouz Pierre Vellas, sociolog na universitě v Toulouse. Zde také byly zorganizovány první kurzy o malířství s názvem Letní škola university Toulouse. Posléze se myšlenka U3V rozšířila na další francouzské university a na university mimo Francii, což bylo podnětem pro založení mezinárodních sdružení AUITA a později EFOS, jež se zabývají jak podporou univerzit třetího věku, tak i obecnými otázkami životních podmínek seniorů.

Z obsahového hlediska lze v rámci seniorského vzdělávání vymezit dvě hlavní oblasti zájmu. Jednak jde o *všeobecné vzdělávání* (tj. výuka cizích jazyků, informatiky, historie, dějin umění, psychologie, zdraví, zdravé výživy a zdravého životního stylu), jednak jde i o *oblast rozvoje a udržení stávající odborné kvalifikace*.

V České republice lze počátky seniorského vzdělávání spojovat s osvětovými či výrazně specializovanými přednáškami, které se konávaly v domovech či klubech důchodců, a to až do poloviny osmdesátých let. Koncem osmdesátých let se pak v Česku objevují tzv. Akademie třetího věku, jakožto dlouhodobější, několikaměsíční

vzdělávací cykly. Jako první v Česku v roce 1986 realizovala myšlenku U3V Universita Palackého v Olomouci, rok poté vznikl obdobný studijní program i na Karlově Universitě v Praze, postupem času pak i na většině českých veřejných vysokých škol.

Pro studium na U3V platí, že v žádném případě nenahrazuje ucelené vysokoškolské vzdělání, studenti jsou sice slavnostně imatrikulováni i promováni, získávají však jen potvrzení o absolvování. K přijetí stačí pouze „dostatečný“ věk, tj. 55 let, vyplnění přihlášky a místopřísežného prohlášení o tom, že uchazeč o studium není výdělečně činný. Jen v některých případech je požadováno i maturitou zakončené středoškolské vzdělání. Studium trvá obvykle jeden až tři roky, v klasických semestrálních obdobích, většinou i v prostorách stávajících universit. Za vzdělávání se neplatí, frekventanti hradí pouze organizační poplatek, jehož výše odpovídá délce popř. materiálové náročnosti kursu (max. cca 500 Kč za semestr). Vyučujícími jsou přední odborníci a akademičtí pracovníci, kteří obvykle učí bez nároku na honorář.

Význam studia na U3V pro seniory spočívá zejména v tom, že jim umožňuje udržet si určitý kontakt, prohloubení vědomostí a nezaostávání ve svém oboru. Dalším důvodem může být snaha studovat problematiku, na níž dříve v životě „nezbyl čas“, potřeba sociálních kontaktů či určitého životního programu, potřeba seberealizace či snaha neztratit kontakt s mladou generací. V neposlední řadě může být důvodem i snaha o získání nejnovějších informací z oblasti medicíny, zdravotní péče či geriatrie.

Protože v Česku neexistuje ucelená databáze universit třetího věku s údaji o jejich programech, podmínkách studia, počtech studentů a absolventů apod., je následující text věnován pouze vzdělávání seniorů na VŠE v Praze. Určité paralely lze však očekávat i u většiny ostatních institucí tohoto typu.

U3V na VŠE

Vysoká škola ekonomická se účastní programu vzdělávání seniorů již od roku 1988. V současné době je v rámci studia nabízena řada kursů, která je seskupena do tří základních skupin předmětů. Jde o předměty *společensko-vědními* (např. Mezinárodní politika diplomacie, Sociální politika, Cestovní ruch, Dějiny umění, Životní prostředí, Evropská unie a dalšími), předměty *informatickými* (např. Základy práce s počítačem a internetem, práce s programy Word, Excel, PowerPoint, Tvorba webových stránek, Digitální fotografie, Počítačová grafika, Digitální video aj.), a předměty, resp. *předmětem z oblasti zdravotně tělovýchovné* (tj. Pohyb v prevenci a péči o zdraví.). Z nabízených předmětů vykazují stabilně nejvyšší zájem kurzy týkající se informatiky a

obecně i nových technologií, velký zájem je – zejména mezi studentkami – o kurs Dějiny umění. Některé z kursů se otevírají pouze nepravidelně.

V současné době na universitě třetího věku Vysoké školy ekonomické v Praze studuje necelých čtyři sta studentů, z nichž opět významnější nadpolovinu tvoří ženy (blíže viz i http://u3v.vse.cz/zapsani_studenti.html). Z hlediska vývoje lze zaznamenat postupný nárůst zájmu o tento typ studia, čemuž odpovídá mírný nárůst počtu zapsaných studentů.

Závěr

Dosavadní zkušenosti z oblasti celoživotního vzdělávání, včetně universit třetího věku, jasně dokládají význam těchto aktivit nejen pro zvýšení informovanosti a kvalifikované orientace zúčastněných osob v současné společnosti, ale také pro zvýšení jejich konkurenceschopnosti na trhu práce a obecně i pro zvýšení kvality jejich života. Navíc do budoucna lze očekávat, že hodnota vzdělání bude ve společnosti neustále narůstat a stane se nezbytnou podmínkou jejího dalšího pozitivního vývoje. Trendy v této oblasti v České republice lze pro období po roce 1989 označit za celkem uspokojivé, nicméně ve srovnání s vyspělými západoevropskými zeměmi je třeba zvýšit motivaci ke studiu zejména u generace osob ve čtvrté až páté dekádě životě.

U nejstarší generace je pak třeba zvýšit pluralitu a variabilitu seniorských programů z hlediska výběru témat i z hlediska metodiky vzdělávání, neboť právo na vzdělávání patří k základním právům člověka bez ohledu na jeho věk.

Použité zdroje:

<http://www.oecd.org/edu/eag2003> - Mezinárodní výzkum PISA - Programme for International Student Assessment.

<http://www.lupa.cz/clanky/pocitacova-gramotnost-zpusoby-ziskavani/> - Výsledky průzkumů počítačové gramotnosti obyvatel Česka.

http://www.msmt.cz/uploads/adult_education/Statistiky_DV.pdf - Strukturální ukazatele a statistiky v oblasti dalšího vzdělávání.

<http://www.nvf.cz/publikace/dokumentypdf.htm> - Národní vzdělávací fond.

http://u3v.vse.cz/zapsani_studenti.html - Universita třetího věku na VŠE v Praze.

Dlouhodobý záměr seniorského vzdělávání na vysokých školách na období 2008–2015. Brno, 2008.

Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku. Praha, 2003.

Použitá literatura:

BROUKAL, O. (2002): *Rozvoj lidských zdrojů v regionu*. Diplomová práce. Katedra regionálních studií, Národohospodářská fakulta VŠE, Praha, 94 s.

ČEPICKÝ, M. (2003): *Vzdělanostní struktura obyvatel v České republice*. Diplomová práce. Katedra regionálních studií, Národohospodářská fakulta VŠE, Praha, 79 s.

HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. A KOL. (2008): *Kulturní regiony a geografie kultury. Kulturní realie a kultura v regionech Česka*. 1. vyd., Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 393 s. (v tisku).

iLIST (2004): *Senioři mezi námi aneb s babičkou do školy*. VŠE, publikováno na www.vse.cz, 12.1.2004.

KONOPÁSKOVÁ, A. (2004): *Vzdělávání dospělých v zemích OECD*. Zpravodaj – Odborné vzdělávání v zahraničí 9/2004, Národní ústav odborného vzdělávání, Praha, s. 3-5, přístupno z <http://www.nuov.cz/zpravodaj-9-2004>.

KOTÝNKOVÁ, M., ČERVENKOVÁ, A. (2001): *Začlenění seniorů v sociální struktuře soudobé společnosti*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha, 31 s., ISBN 80-238-7234-6.

KŘIVANOVÁ, M. (2004): *Vzdělanost obyvatel v České republice a vybraných státech Evropy*. Diplomová práce. Katedra regionálních studií, Národohospodářská fakulta VŠE, Praha, 95 s.

ŽIŽKOVÁ, J. a kol. (1995): *Úvod do studia sociální politiky*. Oeconomica, VŠE, Praha, 192 s., ISBN 80-7079-450-X.